

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

ΠΜΣ: «Ευρωπαϊκές και Διεθνείς Σπουδές»

ΜΑΘΗΜΑ: Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Α. ΚΟΝΤΗΣ

Εργασία Άννας Καραμάνου

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Αθήνα, 20 Φεβρουαρίου 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Ορισμός του Κοινωνικού Κεφαλαίου

**1.2. δυνατότητες μέτρησης του κοινωνικού
κεφαλαίου**

**2. ΠΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙΤΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ**

2.1. οι προσδιοριστικοί παράγοντες

2.3. τύποι κοινωνικού κεφαλαίου

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

3.1. η απόφαση για αποδημία

3.2. ο δρόμος προς την Ιθάκη....

3.3. εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής

3.4. κοινωνική και πολιτική ενσωμάτωση

3.5. το καλό παράδειγμα της Σουηδίας

3.6. κοινωνικό κεφάλαιο και παλιννόστηση

4. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

4.1. Case study η Ελλάς...

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ-επαλήθευση της υπόθεσης εργασίας

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Ορισμός του Κοινωνικού Κεφαλαίου

Τι είναι κοινωνικό κεφάλαιο; Με την έννοια που έχουν δώσει στον όρο οι P. Bourdieu, J. Coleman και R. Putnam, πρόκειται για το σύνολο των μη οικονομικών πόρων, πραγματικών ή φανταστικών, που αποδίδονται σε άτομα, ομάδα ή σε ένα δίκτυο κοινωνικών σχέσεων και χαρακτηρίζονται από εμπιστοσύνη, αμοιβαιότητα και κοινά αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς, που διευκολύνουν τη συνεργασία και τη συλλογική δράση των ανθρώπων, με στόχο το γενικό συμφέρον. Άρα, το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να εννοηθεί ως πόρος που έχει τη πηγή του στη συλλογική δράση και μπορεί να έχει αποτελέσματα σε ευρύτατη οικονομική και κοινωνική κλίμακα. Το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής κοινότητας για το Κοινωνικό Κεφαλαίο έχει ενταθεί κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, περίοδο που συμπίπτει με την αύξηση των μεταναστευτικών

ρευμάτων και την ενίσχυση της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας.

Το Κοινωνικό Κεφάλαιο δεν είναι η περιουσία μίας οργάνωσης, ή της αγοράς ή του κράτους, παρόλο που όλοι μπορούν να συμβάλουν στη δημιουργία του. Είναι μια διαδικασία «εκ των κάτω» και αφορά πολίτες, ίδιας ή διαφορετικής καταγωγής και κουλτούρας, που συνδέονται κοινωνικά και δημιουργούν δίκτυα και ενώσεις. Σύμφωνα με τον ορισμό της Παγκόσμιας Τράπεζας, το κοινωνικό κεφάλαιο είναι η συνεκτική «κόλλα» που κρατά δεμένες τις κοινωνίες.

Πολλοί βεβαίως δεν είναι εξοικειωμένοι με τον όρο, αφού συνήθως αναφερόμαστε στον «κοινωνικό ιστό», στα «κοινωνικά δίκτυα», στα «conne» ή στην «κοινωνία των πολιτών». Ωστόσο, ο όρος «Κοινωνικό Κεφάλαιο» έχει μεγαλύτερη βαρύτητα γιατί: α/ τοποθετεί τα κοινωνικά δίκτυα στο ίδιο επίπεδο με άλλες μορφές κεφαλαίου, όπως το οικονομικό κεφάλαιο, το φυσικό κεφάλαιο και το ανθρώπινο κεφάλαιο και αποκτά έτσι μεγαλύτερη βαρύτητα σε ένα κόσμο με ορθολογική οικονομική θεώρηση των πραγμάτων β/ Το κοινωνικό κεφάλαιο διαθέτει κοινά χαρακτηριστικά με άλλες μορφές κεφαλαίου, γιατί κάποιος μπορεί να επενδύσει σε αυτό και να αποκομίσει οφέλη αργότερα (Paul Bullen & Jenny Onyx, 1999). Ασφαλώς πρόκειται για έναν όρο πιο σύγχρονο, πιο περιεκτικό και περισσότερο «οικονομικό», για να περιγράψει την κοινωνία των πολιτών σε συνθήκες 21^{ου} αιώνα.

1.2. Δυνατότητες μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου

Η θεωρητική και εμπειρική έρευνα, στο πλαίσιο των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών επιστημών, έχει καταδείξει, ότι ομάδες και περιοχές που διαθέτουν υψηλό κοινωνικό

κεφάλαιο έχουν πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες να επιτύχουν υψηλά επίπεδα ευημερίας και αλληλεγγύης, σε σύγκριση με περιοχές που διαθέτουν χαμηλό δείκτη εμπιστοσύνης και αδύναμη κοινωνία πολιτών. Πολλοί ισχυρίζονται ότι το Κοινωνικό Κεφάλαιο αποτελεί προϋπόθεση για οικονομική ανάπτυξη, αλλά και για αποτελεσματική διακυβέρνηση. Ο Χρήστος Παρασκευόπουλος (2001) υποστηρίζει, ότι το κοινωνικό κεφάλαιο συνιστά τη κρίσιμη ποιοτική μεταβλητή, που υποστηρίζει το έργο των περιφερειακών θεσμών των ανεπτυγμένων περιοχών της Ευρώπης.

Σχετικά με τον ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στη διεθνή μετανάστευση, ο Douglas Massey, του Πανεπιστημίου της Pennsylvania των ΗΠΑ, από το 1982 διεξάγει έρευνες για τον ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στις μετακινήσεις των Μεξικανών μεταναστών, με πολύ ενδιαφέροντα και μετρήσιμα ευρήματα. Η έρευνά του έχει συμπεριλάβει ένα πρωτοφανές σε μέγεθος δείγμα από 93 κοινότητες, 16.000 νοικοκυριά και 81.000 άτομα. Τόσο η έρευνα για τους Μεξικανούς, όσο και εκείνες που διεξάγει για τις χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής από το 1998 και μετά, και των οποίων τα πρώτα αποτελέσματα δημοσιεύτηκαν προσφάτως (2005), επιβεβαιώνουν πλήρως τη νέα θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου.

Έρευνες με μετρήσιμα στοιχεία έχουν προωθήσει και άλλα ερευνητικά ιδρύματα, όπως το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο της Νέας Νότιας Ουαλίας της Αυστραλίας (ερευνητές Jenny Onyx και Paul Bullen, 2000), για να μετρήσουν το κοινωνικό κεφάλαιο σε πέντε εθνοτικές κοινότητες. Τα αποτελέσματα είναι περίπου τα ίδια. Με λίγα λόγια, το Κοινωνικό Κεφάλαιο μετράει. Η Παγκόσμια Τράπεζα ισχυρίζεται, ότι αυξάνονται οι ενδείξεις ότι το εμπόριο, σε μακροοικονομικό επίπεδο,

επηρεάζεται από την αλληλοεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και πραγματοποιεί σχετικές έρευνες χρησιμοποιώντας micro-level ποσοτικές μεθόδους συλλογής στοιχείων και ανάλυσης της εμπιστοσύνης και της αλληλεγγύης των ομάδων και των δικτύων, της συλλογικής δράσης, της συνεργασίας και της πολιτικής συμμετοχής.

Εν ολίγοις, οι επαΐοντες καταλήγουν, ότι το κοινωνικό κεφάλαιο, ενώ ανήκει στην μικροοικονομία, ωστόσο, έχει επιπτώσεις στη μετανάστευση και στο εμπόριο, στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις, στην οικονομική ανάπτυξη, στην ασφάλεια, ακόμη και στο πως επιδρούν οι νέες τεχνολογίες. Άρα, συνάγεται, αφού το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να μετρηθεί, μπορούμε και να υπολογίσουμε τα οφέλη που συνεπάγεται και να αποφύγουμε τις απώλειες.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να καταδειχθούν τα οφέλη και να αναλυθεί ο ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου στη μετανάστευση, αλλά και στη διαμόρφωση αποτελεσματικής μεταναστευτικής πολιτικής, μέσα από την ακόλουθη υπόθεση εργασίας: *«Όσο ισχυρότερο είναι το κοινωνικό κεφάλαιο που διαθέτει ο μετανάστης στην αλλοδαπή, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες απόφασης για αποδημία και επιτυχίας της μετανάστευσης, ενώ διευκολύνεται η διαδικασία μετακίνησης, εγκατάστασης και ομαλής ενσωμάτωσης στη χώρα προορισμού, περιορίζοντας τις πιθανότητες παλιννόστησης».*

Από πλευράς μεθοδολογίας, με βάση αυτή την υπόθεση εργασίας, στην ενότητα 2 θα ερευνήσουμε τους προσδιοριστικούς παράγοντες γέννησης και απαξίωσης του κοινωνικού κεφαλαίου, στην ενότητα 3 το πως επηρεάζει το κοινωνικό κεφάλαιο την απόφαση για αποδημία και με ποιους τρόπους επιδρά στη μετακίνηση, στην εγκατάσταση, στην

ενσωμάτωση στη χώρα υποδοχής ή στην ενδεχόμενη απόφαση για παλιννόστηση, στην 4 ποιες πολιτικές συντελούν στην ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου των μεταναστών (case study η Ελλάς..) και στην 5 το γενικό συμπέρασμα. Προφανώς, η ανάλυση που ακολουθεί θα οδηγήσει στην επαλήθευση ή στη διάψευση της υπόθεσης εργασίας.

2. ΠΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙΤΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

2.1. οι προσδιοριστικοί παράγοντες

Παρόλο που το κοινωνικό κεφάλαιο διαθέτει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τις άλλες μορφές κεφαλαίου, είναι ριζικά διαφορετικό από μια τουλάχιστον άποψη, κατά το ότι η δημιουργία του προϋποθέτει αλληλοεπίδραση μεταξύ δύο τουλάχιστον ατόμων και συνήθως μεταξύ μιας μεγάλης ομάδας ανθρώπων. Η σχετική βιβλιογραφία (Putnam, Massey, Cox κ.α.) έχει καταδείξει ότι πρόκειται για μια περίπλοκη διαδικασία που επηρεάζεται από ιστορικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, καθώς και από το κυρίαρχο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης. Η ύπαρξη ή μη κοινωνικού κεφαλαίου, όπως θα δούμε, επηρεάζει σοβαρά την απόφαση για μετανάστευση, τον τόπο εγκατάστασης και την κοινωνική ένταξη στη χώρα υποδοχής.

Το Κοινωνικό Κεφάλαιο αυξάνει, όταν οι άνθρωποι συνεργάζονται σε εθελοντικές οργανώσεις και όταν επικοινωνούν μεταξύ τους. Η Eva Cox (1995), υποστηρίζει ότι η συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου διευκολύνει ακόμη και την επίλυση των διαφορών και τον συγκερασμό διαφορετικών συμφερόντων και απόψεων. Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι η συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου επιτυγχάνεται με:

Εθελοντική συμμετοχή σε δίκτυα, ατόμων ή ομάδων, στη βάση της ισότητας των μελών. Το κοινωνικό κεφάλαιο αφορά οριζόντιες σχέσεις (μεταξύ των μελών της κοινότητας και της οικογένειας) αλλά και κάθετες μεταξύ των κοινοτήτων και των διαφόρων θεσμών και φορέων (και κυβερνητικών) (Grand, 2001). Είναι περίπου αυτονόητο το πόσο σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα δίκτυα στη διεθνή μετανάστευση. Έχει άλλωστε αναπτυχθεί και σχετική θεωρία, γνωστή ως «Θεωρία των Δικτύων».

Αμοιβαιότητα: Τα άτομα παρέχουν υπηρεσίες στους άλλους ή ενεργούν προς όφελος άλλων με προσωπικό κόστος, προσδοκώντας, γενικώς και αορίστως, ότι θα υπάρξει ανταπόδοση σε κάποιο απροσδιόριστο χρόνο στο μέλλον, όταν οι ίδιοι θα το χρειάζονται. Δημιουργείται, δηλαδή, ένας συνδυασμός βραχυπρόθεσμου αλτρουισμού και μακροπρόθεσμου συμφέροντος (Cox).

Εμπιστοσύνη: Η εμπιστοσύνη επιτρέπει την ανάληψη ρίσκου, όταν υπάρχει η πεποίθηση ότι οι άλλοι θα αντιδράσουν θετικά και υποστηρικτικά ή τουλάχιστον δεν θα υπονομεύσουν την πρωτοβουλία. Ο Fukuyama (1995, σ. 26) προσδιόρισε την εμπιστοσύνη ως εξής: *«Εμπιστοσύνη είναι η προσδοκία που γεννάται στο πλαίσιο μιάς οργάνωσης για κανονική, έντιμη και συντροφική συμπεριφορά, από τα άλλα μέλη της οργάνωσης, στη βάση κοινών κανόνων.»* Στο επίπεδο του κράτους συνεπώς, όσο μεγαλύτερη κοινωνική συναίνεση υπάρχει (δηλαδή μεγαλύτερη εμπιστοσύνη μεταξύ των κοινωνικών εταίρων), τόσο μεγαλύτερη η πρόοδος της χώρας.

Κανόνες (νόρμες): Συνήθως είναι άγραφοι αλλά κατανοητοί κοινωνικοί κανόνες και αρχές που παρέχουν το πλαίσιο για ανεπίσημο κοινωνικό έλεγχο, χωρίς την προσφυγή σε θεσμικές διαδικασίες επιβολής κυρώσεων.

Πολλοί υποστηρίζουν, ότι, όπου υπάρχει ισχυρό κοινωνικό κεφάλαιο, εκεί η εγκληματικότητα είναι χαμηλή, καθώς και η ανάγκη για αστυνόμευση (Halpern, 2001).

Κοινότητα: Το συνδυασμένο αποτέλεσμα της εμπιστοσύνης, των δικτύων, των κανόνων και της αμοιβαιότητας δημιουργεί μια ισχυρή κοινότητα, ικανή να απομακρύνει τον κίνδυνο οποιουδήποτε επίδοξου ομορτυνιστή που θα επιχειρήσει να εκμεταλλευτεί το κοινωνικό κεφάλαιο της κοινότητας, χωρίς ο ίδιος να έχει προσφέρει (Cox, 1999). Η κοινότητα δεν είναι ιδιοκτησία κανενός, αλλά αξιοποιείται από όλους. Μόνο όπου υπάρχει ένα ισχυρό έθος εμπιστοσύνης, αμοιβαιότητας και αποτελεσματικών κοινωνικών κυρώσεων εναντίον των παραβατών και των «free riders», μπορεί να διατηρηθεί η κοινότητα στο διηνεκές προς όφελος όλων (Putnam, 1993).

Ανθρώπινο και Κοινωνικό Κεφάλαιο: Το ανθρώπινο κεφάλαιο αντιπροσωπεύει πολύτιμους πόρους, όπως είναι η γνώση και οι δεξιότητες που εκπορεύονται από την εκπαίδευση, την κατάρτιση και την εμπειρία. Μερικά είδη ανθρώπινου κεφαλαίου, όπως η ομαδική εργασία και η ικανότητα επικοινωνίας λειτουργούν υποστηρικτικά προς το κοινωνικό κεφάλαιο. Επομένως επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο συμβάλλουν στην ανάπτυξη και των δύο τύπων κεφαλαίου (OECD, 2001).

Κατά τα τελευταία χρόνια, η σταδιακή επίγνωση ότι ούτε το κράτος ούτε η αγορά μπορούν να λύσουν, κατ' αποκλειστικότητα, τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα έχει φέρει στο προσκήνιο την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου, ως έναν «*τρίτο δρόμο*», που γεφυρώνει τη δημόσια με την ιδιωτική σφαίρα. Από τους Ευρωπαίους πολιτικούς πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο, το 1995, ο Tony Blair. Ωστόσο, δεν είναι βέβαιο ότι γίνεται

κατανοητός από τους υπολοίπους, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιείται στη περίπτωση της διεθνούς μετανάστευσης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η νέα θεωρία της οικονομικής μεγέθυνσης (new growth theory), σύμφωνα με τον Putnam, δείχνει πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το κοινωνικό κεφάλαιο, για τις *«εξωτερικότητες του ανθρώπινου κεφαλαίου»*, από όσο τα συμβατικά νεοκλασικά μοντέλα. Ο Robert Lucas ο ιδρυτής της οικονομικής θεωρίας των *«λογικών προσδοκιών»* παραδέχεται ότι *«η συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου είναι βασικά μια κοινωνική δραστηριότητα, που εμπλέκει ομάδες ανθρώπων κατά τρόπο χωρίς προηγούμενο στη συσσώρευση φυσικού κεφαλαίου»* (Putnam, 1993).

2.2. πως απαξιώνεται το κοινωνικό κεφάλαιο

Μέχρι στιγμής αναφέρθηκαν μόνο τα θετικά στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου. Ωστόσο, η σχετική βιβλιογραφία, αλλά και η εμπειρία που διαθέτει κανείς από την καθημερινότητά του, αποκαλύπτει ότι μια σειρά από ατυχείς χειρισμούς μπορεί να προκαλέσει την απαξίωση του κοινωνικού κεφαλαίου, όπως άλλωστε μπορεί να συμβεί και με τις άλλες μορφές κεφαλαίου. Κοινή είναι η διαπίστωση ότι συχνά δημιουργούνται προβλήματα, όταν μια ομάδα χρησιμοποιεί το κεφάλαιό της εναντίον των άλλων για λόγους στενού προσωπικού ή εγωιστικού συμφέροντος. Είναι λοιπόν αναγκαίο να είναι κανείς ενήμερος για τις ενδεχόμενες αρνητικές πλευρές του, όταν πρόκειται να σχεδιάσει πολιτικές για την ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου, ιδιαίτερα όταν επιθυμεί να φωτίσει, όπως η παρούσα εργασία, τις θετικές και αρνητικές πλευρές του κοινωνικού κεφαλαίου στη ζωή των μεταναστών.

Κάποιες ομάδες και οργανώσεις μπορούν να στήσουν δίκτυα ή ενώσεις προκειμένου να προωθήσουν συντεχνιακά συμφέροντα, που υπονομεύουν το γενικό συμφέρον και την κοινωνική ευημερία. Όπως μας υπενθυμίζουν οι Aldridge και Halpern (2002), πριν από δύο αιώνες ο Adam Smith είχε προειδοποιήσει, ότι άνθρωποι του ιδίου επαγγέλματος ή τέχνης συναντιόντουσαν για να συνωμοτήσουν εναντίον του δημοσίου συμφέροντος και να μηχανοραφήσουν για το πώς θα ανεβάσουν τις τιμές. Στους νεώτερους χρόνους ο Markur Olson (1982) επίσης επεσήμανε τη δράση συντεχνιακών και λομππίστικων οργανώσεων που καθιστούν τις οικονομίες λιγότερο αποτελεσματικές.

Χρειάζεται λοιπόν να γίνει διάκριση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο/ δημόσιο αγαθό και στο κοινωνικό κεφάλαιο/κλάμπ που προωθεί τα συμφέροντα μίας ομάδας εις βάρος άλλων. Άρα, για να μην καταντά τελικά αντιαναπτυξιακό το κοινωνικό κεφάλαιο, πρέπει να διαχέεται στο σύνολο της κοινωνίας. Οι επιφυλάξεις ασφαλώς αφορούν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, από τις συνδικαλιστικές ενώσεις μέχρι τα φιλανθρωπικά σωματεία (Albridge και Halpern). Οι κάθετες επίσης σχέσεις, κυρίως ανάμεσα σε πολίτες ή οργανώσεις, με πολιτικά δίκτυα και κόμματα, συχνά καταλήγουν σε πελατειακές σχέσεις.

Μιλώντας για το αρνητικό κοινωνικό κεφάλαιο φυσικά θα πρέπει να έχουμε υπόψη και τα εγκληματικά και τρομοκρατικά διεθνή δίκτυα, τα οποία χρησιμοποιούν το κεφάλαιό τους για την εξυπηρέτηση των εγκληματικών σκοπών τους. Στα Βαλκάνια, για παράδειγμα, υπάρχουν κοινωνικά δίκτυα του οργανωμένου εγκλήματος, που διαθέτουν πανίσχυρα κανάλια για την διακίνηση όπλων, ναρκωτικών ή και γυναικών.

Συνεπώς, η μεγάλη πρόκληση για την έρευνα και την θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου είναι να εντοπίσει και να αναδείξει τους όρους και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι πολλές θετικές πλευρές του μπορούν να αξιοποιηθούν και οι αρνητικές να περιορισθούν ή να εξαλειφθούν. Στη περίπτωση της διεθνούς μετανάστευσης το θέμα αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί διαδραματίζει, όπως θα δούμε, καθοριστικό ρόλο σε όλα τα στάδια της ζωής του μετανάστη, από την απόφαση για αποδημία μέχρι την πιθανή παλιννόστησή του.

Η διαδικασία παραγωγής, αλλά και απαξίωσης του κοινωνικού κεφαλαίου, θα μπορούσε να κατανοηθεί πλήρως μέσα από ποιοτικές και σε βάθος μελέτες. Οι ποσοτικές, με πολλές μεταβλητές, θα μπορούσαν τότε να χρησιμοποιηθούν για να ελέγξουν εμπειρικά συγκεκριμένες πλευρές της διαδικασίας παραγωγής, που αποκάλυψαν οι ποιοτικές μελέτες (Groutaert, Narayan, Nyhan-Jones, Woolcock, 2004).

2.3. τύποι κοινωνικού κεφαλαίου

Στην εξέταση του ρόλου του κοινωνικού κεφαλαίου στη διεθνή μετανάστευση είναι χρήσιμο να λάβουμε υπόψη τους τρεις βασικούς τύπους του κοινωνικού κεφαλαίου, όπως προσδιορίζονται από τους ειδικούς επί του θέματος επιστήμονες, Gittel & Vidal (1998), Natayan (2002), Putnam (2000), Woolcock (1999) και από την World Bank (2000):

- **BONDING:** οι δεσμοί μεταξύ μελών της οικογένειας, μελών ίδιας ομάδας, ή φίλων (οι κολλητοί..).
- **BRIDGING:** η γεφύρωση των διαφορών και η διάδραση μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών ομάδων, ηλικιών, συνεργατών ή και κρατών (η διαπολιτισμική συνεργασία).

- **LINKING:** σύνδεσμος και επικοινωνία μεταξύ διαφόρων κοινωνικών και πολιτικών επιπέδων, π.χ. μεταξύ των πολιτικών elite και των ψηφοφόρων-κάθετη δομή (πελατειακές σχέσεις).

Να μη ξεχνάμε βέβαια ότι η εμπιστοσύνη αποτελεί το ασφαλέστερο κριτήριο για την ύπαρξη κοινωνικού κεφαλαίου (Aldridge & Halpern, 2002).

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Όσα εξετάσαμε μέχρι τώρα βοηθούν στη κατανόηση του ιδιαίτερου ρόλου που διαδραματίζει η ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου στη ζωή των ανθρώπων. Είναι σημαντικό να δούμε, κατά πόσον το κοινωνικό κεφάλαιο επηρεάζει τις αποφάσεις για μετανάστευση και ποιά είναι η συμβολή του σε όλη τη μεταναστευτική αλυσίδα.

Η σχέση κοινωνικού κεφαλαίου και μετανάστευσης είναι αρκετά περίπλοκη, ωστόσο, όπως ήδη έχουμε προαναφέρει, διακεκριμένοι ερευνητές από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους έχουν ερευνήσει αρκετές πτυχές της. Όμως η διεθνής βιβλιογραφία στο θέμα «κοινωνικό κεφάλαιο και μετανάστευση» είναι μάλλον περιορισμένη. Οι μέχρι στιγμής μελέτες έχουν καταδείξει ότι υπάρχουν ευκαιρίες και προκλήσεις και ότι η ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου – στη χώρα αποστολής και υποδοχής – προσδιορίζει την επιτυχία της μετανάστευσης. Η δημιουργία δικτύων, οικονομικών και κοινωνικών δεσμών και η εμπέδωση εμπιστοσύνης φαίνεται ότι διευκολύνουν την επίτευξη των στόχων μετανάστευσης.

3.1. η απόφαση για αποδημία

Το κοινωνικό κεφάλαιο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην απόφαση για μετανάστευση, πιθανόν σημαντικότερο από

εκείνον που η νεοκλασική θεωρία του αποδίδει. Οι εμπειρικές έρευνες του Douglas Massey για τη Λατινική Αμερική (2005) έχουν καταδείξει ότι ο μετανάστης δεν είναι μόνο *homo economicus*, αλλά αποφασίζει σύμφωνα και με κριτήρια που αφορούν στο «κοινωνικό κεφάλαιο», τόσο στη χώρα καταγωγής, όσο και στη χώρα προορισμού. Έρευνες, όπως εκείνη που έγινε για τη δυναμική της Μεξικανο-Αμερικάνικης μετανάστευσης από τον Douglas Massey και τον Richard Mines (1985) έχουν δείξει ότι πέραν του οικονομικού και του ανθρώπινου κεφαλαίου, για να κατανοήσουμε το φαινόμενο της διεθνούς μετανάστευσης θα πρέπει να ερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες δημιουργούν δεσμούς, καθώς και την εξέλιξή τους. Ταυτόχρονα οι Hillman και Weis (1999) επιμένουν, ότι οι προσωπικές σχέσεις και οι πολιτισμικές προτιμήσεις θα πρέπει να αποτελούν μέρος της θεωρίας της μετανάστευσης, πέραν των κλασικών θεωριών που επικεντρώνονται στα οικονομικά κίνητρα.

Οι κοινωνικοί και οικογενειακοί δεσμοί εξηγούν *micro* και *macro* πρότυπα της μετανάστευσης καθώς και το ψυχολογικό κόστος του αποχωρισμού. Οι Spilimbergo & Ubeda (2003), ερευνούν τη σχέση οικογένειας και απόφασης για μετανάστευση και υποστηρίζουν ότι η ανεργία και το χαμηλό εισόδημα επηρεάζουν τη μετανάστευση λιγότερο από όσο οι οικογενειακοί δεσμοί. Η έρευνα αποκαλύπτει ότι για ένα μέσο Αμερικανό η πιθανότητα μετακίνησης είναι 4,5 φορές μεγαλύτερη, αν η μεταβλητή της οικογένειας είναι 0 παρά αν ήταν 1. Άρα ο ρόλος των οικογενειακών δεσμών είναι πολύ ισχυρός.

Οι Cashin και Sahay (1996) ερεύνησαν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της μετανάστευσης μεταξύ των ομόσπονδων κρατών της Ινδίας. Ανακάλυψαν ότι το εισόδημα στο κράτος προορισμού είχε πολύ

μικρότερη επίδραση στην εσωτερική μετανάστευση κατά την περίοδο 1961–1991, από εκείνη που αποκάλυψαν οι μελέτες για την μεταξύ των πολιτειών μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το διάστημα 1900–1985 και στην Ιαπωνία κατά το 1955–1985. Διαπιστώνουμε, δηλαδή, με έκπληξη, ότι η επίδραση του εισοδήματος, ως κινήτρου μετανάστευσης, στην Ινδία είναι παρόμοια με εκείνη της μετανάστευσης μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Αυτό σημαίνει ότι οι νεοκλασικές θεωρίες, που αναφέρουν ως βασικούς παράγοντες για την λήψη απόφασης για μετανάστευση α/ το προσδοκώμενο εισόδημα β/ την επικινδυνότητα του εγχειρήματος και γ/ τον χρονικό ορίζοντα (Κόντης, σημειώσεις διάλεξης, 26.10.2005), διαψεύδονται, τουλάχιστον για την ΕΕ και την Ινδία!

Οι Cashin και Sahay υποστηρίζουν ότι οι πιο σημαντικοί λόγοι που εξηγούν αυτές τις διαφορές, από τη μια πλευρά των ΗΠΑ – Ιαπωνίας και από την άλλη Ευρώπης- Ινδίας, είναι οι κοινωνικές, πολιτισμικές και γλωσσικές διαφορές, οι οποίες ευθύνονται και για την χαμηλή κινητικότητα του εργατικού δυναμικού στην ΕΕ. Την υπόθεση αυτή υποστηρίζει και το γεγονός ότι την ένταξη της Ελλάδας στην Κοινότητα και στη συνέχεια της Ισπανίας και Πορτογαλίας δεν ακολούθησε κύμα μετανάστευσης προς τις περισσότερο ανεπτυγμένες περιοχές της Ευρώπης, όπως φοβούνταν και προέβλεπαν οι Ευρωπαίοι, γιατί και στις περιπτώσεις αυτές το κοινωνικό κεφάλαιο που θα εγκατέλειπαν (οικογένεια και φίλοι) έπαιξε το ρόλο του. Ασφαλώς το ίδιο θα συμβεί και με τις δέκα νέες χώρες μέλη της ΕΕ και με τις υπόλοιπες στο μέλλον. Στην περίπτωση της ΕΕ, οι καλές προοπτικές οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης των χωρών που εντάσσονται στην Κοινότητα λειτουργούν αποτρεπτικά στη μετανάστευση, κι αυτό παρά τις μεγάλες εισοδηματικές

διαφορές. Άρα και στη περίπτωση της ΕΕ η θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου είναι παρούσα.

Ασφαλώς σημαντικό ρόλο στην απόφαση για μετανάστευση κατέχουν οι διεθνείς γνωριμίες, επειδή μετριάζουν το κόστος της μετανάστευσης, καθώς και η διασφάλιση πληροφοριών που διευκολύνουν την μετακίνηση, την εξεύρεση σπιτιού, απασχόλησης, κλπ. (έρευνα Latari για την μετανάστευση μεταξύ ΗΠΑ-Μεξικό). Η ύπαρξη, δηλαδή, κοινωνικού κεφαλαίου (bonding και bridging social capital) ασκεί μεγάλη επίδραση στην απόφαση για μετανάστευση, πέρα και έξω από οικονομικά κίνητρα. Η συγκέντρωση των μεταναστών σε συγκεκριμένες περιοχές και η ύπαρξη μιας «οικογένειας φίλων», έτοιμης να παράσχει ενημέρωση και πρακτική βοήθεια σίγουρα επιδρά στη λήψη απόφασης για μετανάστευση.

Την άποψη αυτή ενισχύει και το γεγονός, ότι μεταξύ των μεταναστών, συγκαταλέγονται και επιτυχημένοι επιχειρηματίες, στους οποίους το κοινωνικό κεφάλαιο έχει τον κύριο λόγο στην απόφασή τους. Αυτή η κατηγορία των μεταναστών, η οποία ασφαλώς δεν είναι πολυάριθμη, αναζητά όχι τόσο οικονομικές ευκαιρίες αλλά ποιότητα ζωής, περισσότερες ευκαιρίες για καλή εκπαίδευση των παιδιών τους και επαγγελματική καριέρα (Marger, 2001).

Τέλος, όλοι οι παράγοντες που επηρεάζουν τα άτομα στην απόφασή τους για μετανάστευση εξαρτώνται και από τα προσωπικά χαρακτηριστικά τους και ποικίλουν από άτομο σε άτομο και από περιοχή σε περιοχή. Οι διαφορές οφείλονται στα διαφορετικά επίπεδα μόρφωσης, ιστορίας, πολιτισμού και προηγούμενων εμπειριών.

3.2. ο δρόμος προς την Ιθάκη....

Οι οικονομολόγοι διατείνονται ότι οι μετακινήσεις των μεταναστών είναι η απάντηση στις δυνάμεις "push & pull" της παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Σχετικά με πιο πρακτικά ζητήματα, η μετακίνηση σίγουρα απαιτεί προετοιμασία και οργάνωση, σε χώρο και χρόνο. Η μετανάστευση χρειάζεται υποδομές επικοινωνιών, μεταφορών και διαδικασιών, που θα διευκολύνουν τη μετακίνηση. Οι υποδομές μεταφορών επηρεάζουν το κόστος, τον κίνδυνο, την ταχύτητα και τον σκοπό (Held & McGrew, 1999).

Οι διαδικασίες μετακίνησης των μεταναστών ρυθμίζονται είτε επισήμως είτε ανεπισήμως. Χρειάζεται όμως και η βοήθεια συγγενικών και άλλων κοινωνικών δικτύων, τόσο στη χώρα αποστολής, όσο και στη χώρα υποδοχής, που μπορούν να καταστήσουν τη μετανάστευση λιγότερο δαπανηρή, επικίνδυνη και αβέβαιη. Έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στις χώρες της πρώην Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης κατέδειξαν τη σχέση ανάμεσα στα ανεπτυγμένα συστήματα συγκοινωνιακών μέσων, την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη δράση των δικτύων και τις μεταναστευτικές ροές από και προς την περιοχή (Romaniszyn, 2002, σ.100). Συνεπώς η παρουσία του κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί σημαντικό παράγοντα στον πηγαισμό προς την Ιθάκη...

Ο Massey (2003, σ. 15) υποστηρίζει, ότι οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης που προκαλούν τα ρεύματα των μεταναστών και δημιουργούν ζήτηση για τις υπηρεσίες τους, είναι οι ίδιες που συντελούν στη δημιουργία δικτύων μετακίνησης και επικοινωνίας, καθώς και τα μέσα και τη κουλτούρα για να καταστήσουν τις διεθνείς μετακινήσεις των ανθρώπων φθηνότερες, ταχύτερες και ευκολότερες (θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων). Οι Held & McGrew (1999) ισχυρίζονται ότι στο βαθμό που οι διαδικασίες

μετακίνησης και οι υποδομές αποκτούν διαπεριφερειακή και διεθνή διάσταση επηρεάζουν και διαμορφώνουν την παγκοσμιοποίηση και της μετανάστευσης.

Από την πλευρά τους τα κράτη προσπαθούν να ελέγξουν τη μετακίνηση και τις ροές των νομίμων ή των παρανόμων μεταναστών οχυρώνοντας τα σύνορά τους (Fortress Europe) και επιβάλλοντας πρόστιμα στους εργοδότες που χρησιμοποιούν παράνομη εργασία. Είναι φανερό ότι η ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων και αγαθών δημιουργεί τη νέα μεγάλη αντίθεση ανάμεσα στην επιθυμία των ανθρώπων να μετακινούνται ελεύθερα και στην επιθυμία των κρατών να εμποδίσουν αυτή την κίνηση. Αυτό είναι ένα από τα μεγάλα προβλήματα που καλείται να υπερβεί ο μετανάστης που έχει πάρει ήδη την απόφαση να μεταναστεύσει. Το κοινωνικό κεφάλαιο και σε αυτή τη περίπτωση έρχεται να δώσει χείρα βοηθείας. Η διαδικασία της μετανάστευσης βασικά στηρίζεται σε δεσμούς φιλίας, αίματος και κοινής καταγωγής, από τη χώρα προέλευσης μέχρι τα ενδιάμεσα στάδια και τον τελικό προορισμό.

3.3. εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής

Οι επαφές και οι γνωριμίες στη χώρα προορισμού, όπως είδαμε, αποτελούν σημαντικό κοινωνικό κεφάλαιο. Οι μετανάστες συνήθως επιλέγουν να εγκατασταθούν σε συγκεκριμένες περιοχές, όπου υπάρχει σύστημα κοινωνικής υποστήριξης ή η δυνατότητα δημιουργίας υποστηρικτικού δικτύου για την υποδοχή μεταναστών και τη μείωση του κόστους εγκατάστασης (εξεύρεση κατοικίας, έκδοση πιστοποιητικών κλπ). Με την πάροδο του χρόνου η επέκταση των δικτύων αυτοτροφοδοτείται και δημιουργεί την κοινωνική υποδομή για την προσέλκυση και άλλων «αδελφών» μεταναστών, συνήθως από την ίδια χώρα (κάπως έτσι δημιουργήθηκαν η China Town στο San Francisco, η Little Italy στη

Νέα Υόρκη και η Greek Town στο Chicago...)). Οι μετανάστες εγκαθίστανται σε περιοχές όπου μπορούν να δημιουργήσουν κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς και συναισθηματικούς δεσμούς.

Ο Massey επιμένει ότι οι περιοριστικές μεταναστευτικές πολιτικές των κρατών, όχι μόνο δεν ανακόπτουν τη ροή των μεταναστών, αλλά αντιθέτως συντελούν στην ενδυνάμωση των υποστηρικτικών δικτύων, των μεσαζόντων, των πρακτόρων και των μεταφορέων που επινοούν τρόπους, οι οποίοι ικανοποιούν και τις ανάγκες της αγοράς σε μεταναστευτικό δυναμικό και τη διατήρηση της διεθνούς κινητικότητας!.. Την άποψη του Massey επιβεβαίωσε ένας μεταφορέας μιλώντας στον δημοσιογράφο Jeremy Harding (2000, σ.21) *«εκείνο που έχει σημασία είναι ότι οι πόρτες είναι κλειστές.....αλλά εμείς καταφέρνουμε και τις ανοίγουμε»*.

Είναι γεγονός, ωστόσο, ότι δημιουργούνται προβλήματα και στη χώρα αποστολής μεταναστών, που έχει απώλεια κοινωνικού κεφαλαίου, (social capital drain), από τη μείωση του αριθμού ανθρώπων με κοινή ιστορία, αξίες, συνήθειες και πολιτισμό, αλλά και στη χώρα υποδοχής. Εκεί, σύμφωνα με τον Maurice Schiff της World Bank, συχνά το κοινωνικό κεφάλαιο εξαρτάται αρνητικά από το επίπεδο μετανάστευσης, επειδή ο τοπικός πληθυσμός και οι μετανάστες διαφέρουν ως προς τη γλώσσα, τα έθιμα, τις αξίες και τη κουλτούρα, με αποτέλεσμα η αυξημένη μετανάστευση να επιφέρει μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου της χώρας υποδοχής. Βεβαίως, αυτό δεν είναι δυνατόν να ισχύει, όταν η μετανάστευση είναι σε χαμηλά ποσοστά, οπότε μπορεί να έχει θετική επίδραση στο τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο. Θα πρέπει βέβαια να τονιστεί ότι για την αποφυγή των αρνητικών επιδράσεων της μετανάστευσης και τον περιορισμό της

δυνατότητας συσσώρευσης αρνητικού κοινωνικού κεφαλαίου, αποφασιστικό ρόλο μπορεί να διαδραματίσει η μεταναστευτική πολιτική και γενικώς η ποιότητα της δημοκρατίας της χώρας υποδοχής.

3.4. κοινωνική και πολιτική ενσωμάτωση

Πρόκειται για μια μακροχρόνια διαδικασία διάδρασης μεταξύ μεταναστών και χώρας υποδοχής. Τα υψηλά επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου συνδέονται με υψηλά επίπεδα κοινωνικής και πολιτικής ένταξης και αναγνώρισης δικαιωμάτων (π.χ. δικαίωμα ψήφου στις τοπικές και ευρωπαϊκές εκλογές, συμμετοχή στη πολιτική ζωή). Οι μετανάστες που διαθέτουν κοινωνικό και οικονομικό κεφάλαιο διευκολύνονται τα μέγιστα στην ομαλή ενσωμάτωσή τους στη χώρα υποδοχής αλλά και στην εθνοτική –μεταναστευτική κοινότητα ή ακόμη και στη «διπλή ενσωμάτωση», ενώ αντιθέτως η έλλειψη ικανοποιητικού οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου οδηγεί σε κατάσταση περιθωριοποίησης. Ανάλογα δε με το απόθεμα οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου των μεταναστευτικών ομάδων, αναμένεται διαφορετικός ρυθμός ενσωμάτωσής τους (Κόντης, 2001).

Σχετικά με την πολιτική ενσωμάτωση των μεταναστών, οι Ολλανδοί πολιτικοί επιστήμονες Fennema και Tillie (1999–2001) υποστηρίζουν, ότι οι διαφορές στη πολιτική συμμετοχή των εθνοτήτων συνδέονται με τις διαφορές που υπάρχουν εντός της «πολιτικής κοινότητας», δηλαδή, με το «εθνοτικό» κοινωνικό κεφάλαιο της συγκεκριμένης ομάδας. Όσο πιο δεμένη είναι η συγκεκριμένη ομάδα, τόσο μεγαλύτερη είναι η πολιτική εμπιστοσύνη και η δική τους πολιτική συμμετοχή. Η έρευνα στο Άμστερνταμ επιβεβαίωσε αυτή τη στενή σχέση (Jacobs & Tillie, 2004). Ως παράδειγμα αναφέρουν το γεγονός ότι οι Τούρκοι του Άμστερνταμ έχουν

πυκνότερα δίκτυα οργανώσεων από τους Μαροκινούς, γιατί οι Τούρκοι αποδεδειγμένα διαθέτουν μεγαλύτερη πολιτική πίστη και πιο δραστήρια συμμετοχή στη πολιτική. Παρόμοια αποτελέσματα, που συνδέουν το κοινωνικό κεφάλαιο των μεταναστευτικών ομάδων με τη πολιτική συμμετοχή τους στις χώρες υποδοχής, βρέθηκαν και για τους Σουριναμέζους και Αντιλλιανούς.

Οι Ολλανδοί ερευνητές, εμπνεόμενοι από τον Putnam, ισχυρίζονται ότι οι εθελοντικές οργανώσεις ενισχύουν την κοινωνική εμπιστοσύνη, η οποία διαχέεται (spill over) και ενδυναμώνει την εμπιστοσύνη απέναντι στη πολιτική δράση και την πολιτική συμμετοχή. Ακόμη, προχωρώντας παραπέρα υποστηρίζουν ότι όσο πιο μαζική είναι η επικοινωνία των εθνοτήτων, μέσω της «εθνικής τηλεόρασης» και των «εθνικών εντύπων», τόσο μεγαλύτερη γίνεται η πολιτικοποίησή τους και η συμμετοχή τους στα πολιτικά δρώμενα. Με άλλα λόγια, οι επιστήμονες μας λένε, ότι υπάρχει ευθεία σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο, την πολιτική αξιοπιστία και την πολιτική συμμετοχή. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, το ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι γιατί και τι ακριβώς είναι εκείνο που δημιουργεί αυτό το αποτέλεσμα. Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να τονίσουμε τον ιδιαίτερο ρόλο και την αξία του "bridging social capital", στις σχέσεις μεταναστών και χώρας υποδοχής.

3.5. το καλό παράδειγμα της Σουηδίας

Στη Σουηδία, η ιδέα της συλλογικής οργάνωσης των μεταναστών και πως μπορούν να επηρεάσουν τη Σουηδική κοινωνία και να βελτιώσουν τη ζωή τους, προωθείται με κάθε τρόπο, ακόμη και μέσω των φυλλαδίων για τη μετανάστευση που μοιράζει η κυβέρνηση (στοιχεία 1994). Υπάρχουν περίπου 1.200 οργανώσεις μεταναστών με 175.000 μέλη και πάνω από τους μισούς είναι κάτω από 34

ενώσεις-ομπρέλα, με βάση την εθνότητα. Οι περισσότερες οργανώσεις των μεταναστών δημιουργήθηκαν στην δεκαετία του 1970 και 22 από αυτές μετά το 1977, όταν η Σουηδική κυβέρνηση άρχισε να επιδοτεί τους μετανάστες και να τους προσφέρει και σχετικά εκπαιδευτικά και συμβουλευτικά προγράμματα., για να οργανωθούν (Yasemin Nuhoglu Soysal, 1994, σ.89).

Όπως οι ίδιοι οι εκπρόσωποι των οργανώσεων δηλώνουν ο κύριος σκοπός των σωματείων και των ομοσπονδιών τους είναι να προωθούν τα συμφέροντα των κοινοτήτων τους, να διαπραγματεύονται με τις αρχές και να προβάλουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Η Σουηδία διαθέτει ένα πλήρες σχέδιο χρηματοδότησης για την ενίσχυση της αυτοοργάνωσης των μεταναστών και τη διευκόλυνση της συνεργασίας τους με τους Σουηδικούς θεσμούς. Μια από τις προϋποθέσεις βεβαίως είναι η οργάνωση να έχει τουλάχιστον 1000 μέλη, να διαθέτει παραρτήματα στην περιφέρεια και η διάρθρωσή της να είναι δημοκρατική, με εκλεγμένο διοικητικό συμβούλιο κλπ. Συνεπώς, η Σουηδία έχει ενσωματώσει στη μεταναστευτική της πολιτική τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου.

3.6. κοινωνικό κεφάλαιο και παλιννόστηση

Ο Russel King (2005), που έχει μελετήσει την Αλβανική μετανάστευση, πιστοποιεί, ότι υπάρχουν πολλών ειδών παλιννοστήσεις. Πέραν των επισκέψεων για διακοπές, έχουμε μόνιμες επανεγκαταστάσεις αλλά και προσωρινές. Πολλοί Αλβανοί, ιδιαίτερα όσοι διαμένουν στην Ελλάδα, πηγαινοέρχονται εναλλάσσοντας περιόδους διαμονής στην Αλβανία και στην Ελλάδα (διπλή ενσωμάτωση). Σχετικά με το οικονομικό όφελος της χώρας αποστολής οι γνώμες διίστανται. Μερικοί υποστηρίζουν ότι ο επαναπατρισμός δημιουργεί μια θετική δύναμη

ανάπτυξης, γιατί ο μετανάστης φέρνει μαζί του κεφάλαιο-οικονομικό και κοινωνικό- εμπειρία από την αλλοδαπή και νέες ιδέες. Σε αυτή τη περίπτωση βέβαια ο μετανάστης θα πρέπει να επανακτήσει το κοινωνικό κεφάλαιο που εγκατέλειψε, όταν έλαβε την απόφαση να μεταναστεύσει.

Η άλλη άποψη αναφέρεται σε «αποτυχίες» εκείνων που επιστρέφουν, είτε γιατί εξαναγκάστηκαν σε επαναπατρισμό, είτε λόγω υγείας, νοσταλγίας ή συνταξιοδότησης. Σίγουρα στη περίπτωση των Αλβανών μια πρόωρη ή βίαιη επιστροφή θεωρείται αποτυχία. Ο επιτυχημένος μετανάστης είναι εκείνος που μένει στην αλλοδαπή και στέλνει ωραία εμβάσματα στην οικογένειά του (ο.π.). Βέβαια παραμένει ανοιχτό το θέμα κατά πόσον τα εμβάσματα επενδύονται για ανάπτυξη ή καταλήγουν σε επισκευές σπιτιών ή στη καλύτερη περίπτωση σε ταξί και μανάβικα. Επιπλέον, μιλώντας για τους Αλβανούς μετανάστες θα ήταν παράλειψη να μη επισημάνουμε τον στιγματισμό που έχουν υποστεί, (προφανώς άδικα οι περισσότεροι), λόγω της συσσώρευσης αρνητικού κοινωνικού κεφαλαίου, από τη συμμετοχή πολλών σε δίκτυα του διεθνώς οργανωμένου εγκλήματος, που διαπρέπει στη διακίνηση ναρκωτικών, όπλων, γυναικών και ανήλικων κοριτσιών με σκοπό τη σεξουαλική τους εκμετάλλευση.

Στην Αφρική προωθούνται πολιτικές επαναπατρισμού για τους εξειδικευμένους επιστήμονες και τεχνικούς σε μια προσπάθεια μείωσης του brain drain. Στο πλαίσιο προγράμματος του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (IOM), μεταξύ 1983-1999 επέστρεψαν 2000 Αφρικανοί στη πατρίδα τους, ενώ χώρες όπως η Γκάνα και η Νιγηρία έχουν διοργανώσει διεθνή συνέδρια με σκοπό να διευκολύνουν την παλιννόστηση και να παράσχουν κίνητρα στους παλιννοστούντες. Για

παράδειγμα η Γκάνα το 2001 οργάνωσε "*homecomingsummit*" για όσους επέστρεψαν ή σκόπευαν να επιστρέψουν (*SussexCentreforMigrationResearch, 2002*).

Προφανώς οι πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται, είτε από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΙΟΜ, είτε από εθνικούς φορείς, εξ' αντικειμένου καλύπτουν κενά και ανάγκες σε κοινωνικό κεφάλαιο που έχουν απολέσει οι μετανάστες λόγω της μακρόχρονης απουσίας. Είναι ακριβώς αυτό το έλλειμμα που συχνά εξαναγκάζει τους παλιννοστούντες να επιστρέψουν και να επανεγκατασταθούν στις χώρες υποδοχής, εκεί δηλαδή όπου ήδη διαθέτουν ένα πλούσιο κοινωνικό κεφάλαιο.

Γενικώς πάντως τα ποσοστά παλιννόστησης, αν κρίνουμε και από την Ελληνική διασπορά, παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα. Αυτό οφείλεται κυρίως στο κόστος της παλιννόστησης (διπλή μετανάστευση).

4. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Από την ανάλυση που προηγήθηκε σαφώς προκύπτει ότι οι κυβερνήσεις, κυρίως των χωρών υποδοχής μεταναστών, έχουν συμφέρον και οφείλουν να μεριμνήσουν (*due diligence*), ώστε να δοθούν ευκαιρίες στους μετανάστες για επικοινωνία και ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ τους και με τις χώρες τους. Επομένως χρειαζόμαστε αποτελεσματικές πολιτικές οικονομικής και κοινωνικής ένταξης των μεταναστών και ισότητα ευκαιριών, ώστε να ενισχυθεί το κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο σύμφωνα με την ανάλυση μπορεί να έχει σημαντική συμβολή στην ανταγωνιστικότητα και την αποτελεσματικότητα της οικονομίας (Στρατηγική Λισσαβόνας).

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η «Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για τη Μετανάστευση και το Άσυλο» που, σύμφωνα με τη Συνθήκη και το Πρόγραμμα

του Tampere (1999) θα έπρεπε να είχε ολοκληρωθεί την 1^η Μαΐου 2004, ακόμη καρκινοβατεί. Οι ευρωπαίοι ηγέτες, προσκολλημένοι στις αναχρονιστικές ιδέες για την «Ευρώπη Φρούριο», ακόμη το σκέφτονται, αν θα επιτρέψουν την οικογενειακή επανένωση των μεταναστών ή όχι. Η Ευρωπαϊκή πολιτική κατ' ουσίαν έχει περιοριστεί στον εξορκισμό των διακρίσεων. Αλλά αυτό δεν συνιστά μια συνεκτική πολιτική για τη μετανάστευση, ούτε καν για την ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

Μερικές ιδέες για πολιτικές, που μπορούν να ενισχύσουν το κοινωνικό κεφάλαιο των μεταναστών, συνοψίζονται ως εξής:

- Προγράμματα κοινωνικής και πολιτικής ένταξης για όσους διαθέτουν μακρά διαμονή και συνεχή εργασία (το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο προτείνει τα 5 χρόνια)
- Ενίσχυση των ΜΚΟ κατά το πρότυπο της Σουηδίας
- Θέσπιση νομίμων διαύλων μετανάστευσης και κοινών κανόνων στην ΕΕ για την υποδοχή και τη διαμονή των μεταναστών
- Επενδύσεις σε αξιοπρεπείς γειτονιές και ανθρώπινες πόλεις για όλους, χωρίς καμιά διάκριση.
- Ενίσχυση των ικανοτήτων των μεταναστών μέσω της βελτίωσης της κατάρτισης και των δεξιοτήτων που έχουν αποκτήσει στις χώρες προέλευσής τους.
- Νομοθεσία –Σεβασμός Διεθνών Συμβάσεων
- Κοινωνική ένταξη χωρίς ομογενοποίηση
- Εναλλακτικές και ευέλικτες μορφές ιθαγένειας – διπλή υπηκοότητα (Helliwell, 2003)
- Απρόσκοπτη πρόσβαση στην εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση
- Εκμάθηση της γλώσσας ή των γλωσσών της χώρας υποδοχής

- Πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες και υπηρεσίες υγείας
- Στέγαση σε αξιοπρεπή περιβάλλοντα
- Κοινωνική και πολιτική συμμετοχή στο πλαίσιο δικαιωμάτων/ υποχρεώσεων.
- Σεβασμός αστικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- Αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρουν τα Διαρθρωτικά Ταμεία και τα ΚΠΣ για ενθάρρυνση της συλλογικής δράσης και των τοπικών πρωτοβουλιών ανάπτυξης εκ μέρους των μεταναστών (Παρασκευόπουλος, 2001)
- Ενίσχυση του ρόλου των ΟΤΑ στην ενσωμάτωση των μεταναστών.
- Αναγνώριση και μέτρηση της θετικής συμβολής των μεταναστών στα οικονομικά μεγέθη (οι άνθρωποι παράγουν αποδοτικότερα όταν το προϊόν τους έχει κοινωνικό αντίκτυπο και αναγνώριση)
- Σταθερότητα: Οι μετανάστες είναι περισσότερο πρόθυμοι να επενδύσουν σε κοινωνικό κεφάλαιο, όταν ο χρονικός ορίζοντας παραμονής είναι μακρύτερος
- Απασχόληση, σύμφωνα με τα προσόντα του μετανάστη- ισότητα ευκαιριών
- Στεγαστικά δάνεια: η ιδιοκατοίκηση βελτιώνει τα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου
- Καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας για τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και του πλουραλισμού

Προς αποφυγήν παρεξηγήσεων πάντως, τονίζουμε, ότι δεν ισχυρίζεται κανείς ότι το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να υποκαταστήσει μια αποτελεσματική μεταναστευτική πολιτική, αλλά μάλλον ότι αποτελεί προϋπόθεση γι αυτήν και εν μέρει αποτέλεσμά της. Μιλώντας ιδεολογικοπολιτικά, ο Putnam διατείνεται ότι το κοινωνικό κεφάλαιο είναι μια ιδέα που δεν ανήκει ούτε στη δεξιά, ούτε στην αριστερά.

Ταυτόχρονα ο Massey επισημαίνει το μεταμοντέρνο παράδοξο του 21^{ου} αιώνα: ενώ η παγκόσμια οικονομία απελευθερώνει τεράστιες δυνάμεις που προκαλούν όλο και μεγαλύτερα μεταναστευτικά ρεύματα από τις αναπτυσσόμενες χώρες, ταυτόχρονα δημιουργεί συνθήκες στο εσωτερικό των ανεπτυγμένων χωρών που προωθούν περιοριστικές μεταναστευτικές πολιτικές. Το πιο παράδοξο, θα προσθέταμε, είναι ότι αυτές οι πολιτικές προωθούνται από χώρες (όπως της ΕΕ) που αντιμετωπίζουν σοβαρό δημογραφικό πρόβλημα και συρρίκνωση του εργατικού τους δυναμικού.

4.1. Case study ηΕλλάς...

Στη διεθνή βιβλιογραφία η Ελλάδα αναφέρεται ως παράδειγμα χώρας με αδύναμη κοινωνία πολιτών, κάθετες πελατειακές σχέσεις μεταξύ πολιτών και κράτους και αναξιοκρατία. Πρόσφατες έρευνες αποκαλύπτουν την έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών σε βασικούς θεσμούς της δημοκρατίας, αλλά και υψηλά ποσοστά ξеноφοβίας και ρατσισμού. Σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ η Ελλάδα διαθέτει το χαμηλότερο ποσοστό συμμετοχής των πολιτών σε συλλόγους και άτυπα δίκτυα (8,9%) σε σύγκριση με τις Σκανδιναβικές χώρες που εγγίζει το 65% (Χριστοφόρου, 2004). Αν λάβουμε υπόψη ότι οι βόρειες χώρες είναι και οι πιο ανεπτυγμένες της ΕΕ, τότε σίγουρα η κουλτούρα και η ισχυρή κοινωνία των πολιτών παίζουν τον ρόλο τους στη διαδικασία ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας. Επομένως αν το συμπέρασμα είναι πως υπάρχει θετική σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και στο ΑΕΠ, τότε τα χαμηλά επίπεδα του κοινωνικού κεφαλαίου στην Ελλάδα μπορούν να εξηγήσουν τις συνθήκες χαμηλής ανάπτυξης και υστέρησης. Η κουλτούρα αυτή βεβαίως έχει και τις επιπτώσεις της στην εσωτερική πολιτική

μετανάστευσης και στις παλινωδίες των κυβερνήσεων.

Η χώρα διαθέτει σήμερα ένα μεταναστευτικό δυναμικό που αντιπροσωπεύει περίπου το 10% του πληθυσμού της και το οποίο παραμένει κατ' ουσίαν μετέωρο, ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του. Ο Ν. 3386/2005, το τρίτο κατά σειρά νομοθετικό εγχείρημα της τελευταίας δεκαπενταετίας, αποτυπώνει τη γραφειοκρατική λειτουργία του διοικητικού μηχανισμού και τη δογματική αντίληψη των περιορισμένων δικαιωμάτων (Παπαθεοδώρου 2006). Δυστυχώς, η έλλειψη πολιτικής βούλησης (ίσως και γνώσης), δημιουργεί κρίση στις σχέσεις πολιτείας και μεταναστών και δυσχεραίνει την ανάπτυξη κεφαλαίου εμπιστοσύνης που διευκολύνει τη κοινωνική συνοχή, αλλά και την ανάπτυξη της χώρας.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ-επαλήθευση της υπόθεσης εργασίας

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί σημαντικό παράγοντα για όλους τους κρίκους της μεταναστευτικής αλυσίδας. Αποτελεί επίσης συντελεστή οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, αλλά και στοιχείο ευημερίας και κοινωνικής συνοχής. Η υπόθεση εργασίας επαληθεύεται σε όλα τα στάδια και τις διαδρομές της μετανάστευσης. Απομένει, ωστόσο, η παραπέρα θεωρητική επεξεργασία αυτής της σημαντικής νέας οικονομικής θεωρίας για το κοινωνικό κεφάλαιο, όπως και η εξειδίκευσή της σε συγκεκριμένη πολιτική πράξη.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Aldridge St. & Halpen D.**, 2002, "SOCIAL CAPITAL: A Discussion Paper", Performance and Innovation Unit, London

- **Cashin, P., & Sahay, R.**, 1996, "Regional Economic Growth and Convergence in India", *Finance & Development*, March 1996
- **Christoforou, A.**, 2003, "Social Capital and Economic Growth – The case of Greece" The 1st PhD Symposium on Social Science Research in Greece, Hellenic Observatory, European Institute, London School of Economics, 21.06.2003
- **Cox, Eva**, 1995, "Promoting Australian Discussion", Boyer Lectures on Social Capital
- **Fukuyama F.**, 1995, *Trust-The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York, The Free Press, Simon & Schuster Inc.
- **Grand, Emma**, 2001, "Social Capital and Community Strategies: Neighbourhood Development in Guatemala City", *Development and Change*, vol. 32 (2001), 975–997
- **Grootaert, C. –Deepa, N. –Jones, V.N. –Woolcock, M.**, 2004, *Measuring Social Capital: An Integrated Approach*, World Bank Working Paper No 18
- **Halpen D.S.**, 2001, "Moral Values, Social Trust and Inequality: Can values explain crime?" *British Journal of Criminology*, 2001
- **Harding J.**, 2000, *the Uninvited*, Profile Books Ltd. London
- **Held D. – McGrew A. –Goldblatt D. – Perraton J.**, 1999, *Global Transportations, People on the Move*, Polity Press, Cambridge.
- **Helliwell, F.J.**, 2003, "Maintaining Social Ties: Social Capital in a Global Information Age", Keynote address to the 75th Anniversary Conference of the University of Tilburg, March 26–28, 2003
- **Hillman A.S.-Weis A.**, 1999, "A Theory of Permissible Illegal Immigration", *European Journal of Political Economy*, 15, 585–604
- **Jacobs D. & Tillie J.**, 2004, "Introduction: Social Capital and Political Integration of

Migrants", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol.30, No 3, May 2004, pp.419-427

- **King, R.**, 2005, "Albania as a laboratory for the study of migration and development", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 7 (2):133-155, 2005
- **Latapi Escobar A., Martin Ph., Castro Lopez G., Donato K.**, 1998, "Factors that influence Migration"
- **Marger, M.**, 2001, "Social and Human Capital in Immigrant Adaptation: the case of Canadian Immigrants", *Journal of Socioeconomics*, 30 (2001) 169-170
- **Massey S.D.**, 2003, "Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century", Conference, Johannesburg, South Africa, 4-7 June, 2003
- **Massey S.D. & Aysa Maria**, 2005, "Social Capital and International Migration from Latin America", Expert Group Meeting on International Migration and Development in Latin America and the Caribbean, Mexico City, 2.12.2005
- **Nusoglu- Soysal, Yasemin**, 1994, *Limits of Citizenship-Migrants and Postnational Membership in Europe*, the University of Chicago Press
- **OECD**: 2001, *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital*
- **Onyx, J., & Bullen P.**, 2000, "Measuring Social Capital in Five Communities", *The Journal of Applied Behavioral Science*, vol 36, (1), March 2000 23-42
- **Paraskevopoulos, Chr.**, 2001, "Social Capital, Learning and EU Regional Policy Networks: Evidence from Greece", *Government and Opposition*, vol.36 (2), Spring 2001
- **Putnam, R.**, 1993, "The Prosperous Community-Social Capital and Public Life", *The American Prospect*, vol. 4, (13), March 21, 1993

- **Putnam, R.**, 1996, "The Strange Disappearance of Civic America", *American Prospect*, vol 7 (24), December 1, 1996
- **Putnam, R.**, 2004, "Education, Diversity, Social Cohesion and Social Capital", Meeting of OECD Education Ministers, 18–19 March 2004
- **Romaniszyn, Krystyna**, 2002, in Triantafyllidou A. "Europeanization, National Identities and Migration", London Routledge
- **Schif M.**, 2002, "Love thy neighbor: trade migration and social capital", *European Journal of Political Economy*, vol. 18 (2002) 87–107
- **Spilimbergo Antonio & Ubeda Luis**, 2004, "Family Attachment and the decision to move by Race", *Journal of Urban Economics*, 55 (2004) 478–497
- **Sussex Centre for Migration**, "Sussex Migration Briefing", July 2002, No 1, University of Sussex at Brighton
- **Tillie J.**, 2004, "Social Capital of Organizations and their Members: Explaining the Political Integration of Immigrants in Amsterdam", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol 30, (3), May 2004, s.529–541
- **Κόντης, Α.**, 2001, «Οικονομική Ενσωμάτωση Μεταναστών στη Χώρα Υποδοχής» στο Νομικές και Κοινωνικοπολιτικές Διαστάσεις της Μετανάστευσης στην Ελλάδα, Αμίτης-Λαζαρίδης (επιμέλεια)
- **Κόντης, Α.**, 2005, Διάλεξη ΠΜΣ, 26.10.2005
- **Παπαθεοδώρου, Θ.**, 2006, «Δικαιώματα σε Εκκρεμότητα», εφημ. Ελευθεροτυπία, 10.01.2006

Άννα Καραμάνου, 20.02.2006